

Александар Младеновић*

ЕКАВИЗАМ НАШИХ СТАРИХ ШТАМПЕНИХ КЊИГА

Добро је познато да су наше прве штампане књиге у штампарији Ђурђа Црнојевића биле богослужбене садржине, да су написане или састављене на српскословенском језику (на српској редакцији старословенског језика) који се одликовао екавизмом. Тај наш стари црквени и књижевни језик, који није био народни (није припадао ниједном дијалекту) и који није био разговорни, био је екавски све до краја своје употребе на нашим просторима: негде до половине XVIII века. Познато је, такође, да је почев од 1726. године, намерним и организованим поступком Српске православне цркве, српскословенски језик замењен рускословенским језиком, руском редакцијом старословенског језика која се у овом погледу одликује јекавизмом рускословенског типа (али не и српским ијекавизмом). Овај рускословенски језик, званични језик Руске православне цркве, и дан-данас је официјелни, богослужбени језик и Српске православне цркве.

Да се српскословенски језик наших првих штампаних књига из последње деценије XV века одликовао екавизмом, показују саме те књиге, односно одговарајући примери из њих самих од којих ћемо неке овде поменути.

1. *Окѣиоих ѣрвоѣласник (1494)*

а) Примери са *е* место старога *ѣ*:

ТЕЛЕСЕМЪ (дат. мн.) 31а, ВЪ ТОУЖДЫХЪ ... ТЕЛЕСЕХЪ 41б, ТЕЛЕСНЫ-
МИ 30а, ТЕЛЕСНОУЮ 16а, ТЕЛЕСНЫ 26а и сл., поред ТЪЛЕСА (ак. мн.) 31б,
ТЪЛЕСЪ (ген. мн.) 38 а, ТЪЛЕСНЫМИ 56а и сл.;
ХОТЕНІЕ 262б, поред ХОТЪНІА 61б и сл.;

---

* Проф. др Александар Младеновић, Филозофски факултет у Новом Саду и Народна библиотека Србије, Београд

ПРІИДЕТЕ (2. мн. имп.) 1а, поред ПРІИДѢТЕ 3а и сл.;
 ПОБЕДИЛИ 50а, поред ПОБѢДИСТЕ 49б и сл.;
 ПРѢТРЫПЕВЪ 37б, поред ПРѢТРЫПѢЛЬ 38б, 41б и сл.;
 ВСЕМЪ (дат. мн.) 32а, поред ВЪСЕМЪ 22а, 29а, ВСЕМЪ 23б и сл.;
 НА КРЪСТѢ (лок. једн.) 101б, НА КРЪ]СТѢ 103а, на ДРѢВЕ 79б и сл.;
 поред НА КРЪСТѢ 82а, на КРЪ]СТѢ 55б, 56б, 58б и сл.;

У предговору и поговору *Ожиюиха ѿрвоїласника* долазе такође примери са *е* место ѣ:

ВИДЕВЪ 269а, поред ВИДѢВЪ 2б;
 БА[А]ГОВЕРНИ 269б, поред БА[А]ГОВѢРНЫИ 2б;
 ПОСПЕШЕНІЕМЪ 269а, поред ПОСПѢШЕНІЕМЪ 2б;
 ПОВЕЛЕН ЕМЪ 269а, поред ПОВЕЛѢН ЕМЪ 2б, затим: РОУКОДЕЛСАХ 2б,
 СЪДЕЛА (3. једн. аор.) 268б, ВСЕМИ (инстр. мн.) 268б, ЖЕЛЕЗНА ПАЛИЦА
 269а, НАСЛЕДУИТЕ (2. мн. имп.) 269а, ПРИДЕТЕ (2. мн. имп.) 269а и сл.

б) Примери са словом ѣ место *е*:

ПРИДѢШИ (2. једн. през.) 15б, поред ПРІИДЕШИ 15а (х 2), 16а,
 24а, 33а и сл.;
 РАДОУИ СѢ (2. једн. имп.) 115б, поред РАДОУИ СЕ 115б (х 2) и сл.;
 СЕДѢЦИМЪ 15б, поред СѢДЕЩА 15б и сл.;
 НѢ ВѢМЪ 144б, поред НЕ ЛИШИШЕ СЕ 56а, НЕ ПОМЕНУШЕ 56а и сл.;
 ЛЮБВЕ Х[РИСТО]ВѢ РАДИ 2б, поред ЛЮБВЕ РАДИ Х[РИСТО]ВЕ 269а и
 сл. (уп. А. Младеновић, *Неке особине...*, 71, 72).

2. *Псалтир с ѿследованијем (1495)*

а) Примери са *е* место старога ѣ:

ЧРЕВА 21а, поред ЧРѢВА 21а и сл.;
 СЕМЕ 21б, поред СѢМЕ 21б и сл.;
 БЕСЕДА 72а, поред БЕСѢДОУЮЩЕ 6б и сл.;
 ВЪСЕХЪ ВРАГЪ (ген. мн.) 26а, НАД ВСЕМИ БОГЫ 67б - 68а, поред
 ВЪСѢХЪ БЕЗАКОНІИ 32а, НАД ВСѢМИ ЛЮДМИ 68б и сл.;
 НЕСМЪ (1. једн. през.) 161а, поред НѢСМЪ 160а и сл.;

у наставку лок. једн. и мн.: ВЪ ТАИНѢ 24а, поред ВЪ ТАИНѢ
 26а, ВЪ МЕСТЕ 22а, поред НА ВСАКОМ МѢСТѢ 71а, ПРИ ВРАЗЕХЪ НАШИХЪ
 35а, поред ВЪ ВЪСѢХЪ ВРАЗѢХЪ 11а, затим ВЪ СЕЛЕХЪ 305а; уп. и друге
 случајеве: НА РЕКАХ 22а, ВЕЧНА 22б и сл.

У поговору на крају *Псалтира с ѿследованијем* долазе такође примери са *е* место ѣ: ТЕМ ЖЕ (, затим, према томе) 348б,
 поред ТѢМ ЖЕ 348б, затим ПРѢМЕНЕНІЕ 348а (други слог), ПРѢСЕКАЮТ
 СЕ 348а (други слог) и сл.

б) Примери са словом ѣ место *е*:

ВЪЗНѢСЕ 24а, поред ВЪЗНЕСЕ 24а и сл.;

БЪЗАКОННЄ 26а, 29б, БЪЗАКОННЄ 26б, 29б (х 2), 30а, 31б, поред БЕЗАКОНЄ 29б, БЕЗАКОННЄ 36а, БЕЗАКОННІ 32а и сл.;

ДА... ВЪЗВЪСЄЛЄТ СЄ (3. мн. през.) 29а, поред ВЪЗВЄСЄЛЄТ СЄ 60б и сл.;

СМЪРЪНЬ 53б, поред СМЪРЄНА 59а (стсл. СЪМЪРЪНЬ и сл.;

затим: ѿ ТЪБЪ (лок. једн.) 53б (први слог у заменичком облику), БРЪМЕ ТЪШКО 31б (први слог у придеву), КЛЪТВИ 180а, СЪДМЩИ 184а и сл.

У Поговору *Псалтира с ѿследованијем* долазе такође примери са словом Ћ место е: ПРИМИРЪННЄ 348а, СЪКРЪВЪННАА 348а (стсл. СЪКРЪВЕНЪ, сакривен, тајни), ВЪЛИКО 348а, поред ВЕЛИКЫИ 348а и сл. (уп. А. Младеновић, *Неке особине...*, 72; Ј. Грковић-Мејџор, *Језик Псалтира...*, 45-50, 51).

3. *Окѿоих ѿейѿласник (1494/1495)*

(испитивање вршено на врло дефектном примерку књиге која се чува у Библиотеци Манастира Високи Дечани)

а) Примери са е место старога Ћ:

НЕДЕЉО 12а, ПОНЕДЕЉНИКЪ 13а, 14а, ДЛЪГОТЬПЄЛИКЄ 20а, поред ДЛЪГОТРЪПЄЛИКЄ 28а, ТРЪПЄ (3. једн. а.) 13а и сл.;

б) Примери са словом Ћ место е:

ВЪЗВЕДЪНЬ (трп. прид.) 8а, ПРОИЗВЕДЪ (3. једн. а.) и сл.

4. *Молиѿвеник (Требник) (1495/1496)*

а) Примери са е место старога Ћ:

ВСЄХЪ 155а, поред ВСЪХЪ 160б, 161а (ц 2) и сл.;

НА ѿВЧІИ КОУПЄЛИ 112б, поред ВЪ КОУПЪЛЪ 112б, 113а и сл.;

КРОМЕ ГРЪХА 120б, поред КРОМЪ ВСАКОГО ГРЪХА 125б и сл.;

ХОТЕНИ 123а, поред ХОТЪНІА 15а и сл.;

ЗАПОВЄДА (3. једн. през.) 117б, поред ЗАПОВЪДА 47а и сл.;

ВЪЗНАВИСЄХЪ (1. једн. а.) 52а, поред ВЪЗНАВИДЪХЪ 51б, 53б и сл.;

ПОВЪЛЄЛЪ 100а, ПОВЪЛЄНІА 117а (трећи слог, уп. стсл. ПОВЕЛЪТИ), поред ПОВЕЛЪЛЪ 67а, ПОВЕЛЪННЄ 63а, 190б и сл.;

у наставку лок. једн.-мн.: НА МЪСТЄ 97а, поред НА МЪСТЪ 97а (ц 2), ВЪ ФЄЛѿНЄ 102б, НА КРЪСТЪ ЈЕДИНЄ БЕЗСЪМРЪТНЄ 64а (наставак у атрибутима) и сл., затим НА ОБЛАЦЄХЪ 91б, поред НА ОБЛАЦЪХЪ 92б и сл.

б) Примери са словом Ћ место е:

ПОВЪЛЄЛЪ 100а, ПОВЪЛЄНІА 117а (стсл. ПОВЕЛЪТИ), поред ПОВЕЛЪЛЪ 67а, ПОВЕЛЪННЄ 63а, 190б, ПОВЕЛЪВАЄТЬ 212б, затим ИЗЦЪЛЪННЄ 186б (трећи слог) и сл.;

вок. једн. ПРЪСТОЛЪ 28б, 33б (трећи слог), СВЪТЪ 154б (други слог) и сл.;

3. једн. през. ГРЕДѢТЬ 28а, 29а, ВЪЗМѢТЬ 87а, поред ГРЕДЕТЬ 68б, МИМОГРЕДЕТЬ 57б и сл.;

3. једн. а. ПРИВЕДѢ 31б, ВЪЛѢЗѢ 114а (последњи слог), поред СЛѢЗЕ 114б и сл.

Изнесени примери из поменуте четири књиге, настале у штампарији Ђурђа Црнојевића крајем XV века, и то, прво, случајеви с рефлексом *e* место старога вокала "јат" и, друго, случајеви са словом Ѣ место самогласника *e* који не потиче од некадашњег вокала "јат" већ од старога *e* или од старог назала предњегга реда — јасно показују да знак Ѣ у овим књигама има гласовну вредност *e*. (Поред мојих испитивања, екавизам у *Псалтиру с ѱоследованијем* (1495) утврдила је и Јасмина Грковић-Мејџор у својој монографији, овде цитираној). Ни са чисто графијске стране слово Ѣ у овим књигама не означава, евентуално, секвенцу *ије* или *је*. Ове гласовне секвенце овде се обележавају знацима *іе* /*іє*/ *иіе* и *іє*/*є* (нпр. ЖИТІЕ 14б, ПРОШЕНІЕ 53б, ВЪПИІЕМ 82а (Молитвеник), СЪМИРЕНІЕ 4а, ІЕСИ 115б (Октоих првогласник), ЄСИ 1а (х 3) (Октоих петогласник) и сл. Нема у овим књигама примера одштампаних са *іе* /*іє*/ *иіе* или са *іє* на месту некадашњег вокала "јат" (нема евентуално: ВРІЕМЕ /ВРИЕМЕ/ ВРИЕМЕ место потврђеног ВРѢМЕ 150а (Октоих првогласник), 13б (Октоих петогласник) нити МЛІЕКО /МЛИЕКО/ МЛИЕКО место потврђеног МЛѢКО 49б (Молитвеник), нити СТІЕНА /СТИЕНА/ СТИЕНА место потврђеног СТѢНА 51а (Октоих првогласник), а такође нема ни: МІЕСТО, ХЛІЕБЪ уместо потврђеног МѢСТО 61б (Молитвеник), ХЛѢБЪ 115б (Октоих првогласник) и сл. Примери: ИЗЦѢЛѢНІЕ 186б (Молитвеник), ЗАСТОУПѢНІЕ 347б, ПРѢСТОУПѢНІЕ 338б и сл. (Псалтир – Ј. Грковић-Мејџор, н. д., 36) не представљају никакав изузетак од оног што је горе речено, јер се овде ради о групи *-ље-* у којој по етимологији нема вокала "јат" и у којој се самогласник *e* означава знаком Ѣ (уп. сличне случајеве с том истом групом обележеном друкчије: ПОМЫШЛЕНІЕ 52а, ПРИЕМЛЕТЬ 10б (Молитвеник), ѠСТАВЛЕНІЕ 329а (Псалтир – Ј. Грковић-Мејџор, н. д., 36) и сл. У овим књигама из штампарије Ђурђа Црнојевића нема ни примера одштампаних са словом Ѣ место етимолошких гласовних секвенци *ије* и *је* (нема нпр. ВѢЪМЪ место потврђеног ВЪПИІЕМ ("вапијемо") 82а (Молитвеник) или нема ПРѢТЬ место потврђеног ПРИЕТЬ ("прими") 268б (Октоих првогласник), или нема ЂСЪМЪ место потврђеног ІЕСЪМЪ 82б (Молитвеник), што такође јасно указује на графијску стабилизваност слова *Ѣ*: њим се у овим књигама редовно означава вокал *e*.

У екавизму ових наших старих књига, насталих крајем XV века у штампарији Ђурђа Црнојевића, треба видети једну од особина која је и до тада и од тада одликовала ондашњи српски црквени и књижевни језик. У питању је стара црта српске редакције старословенског језика — односно српскословенског језика како се ова редакција одавно назива у нашој науци — која је после свог настанка у српским народним говорима ($\text{Ѣ} > \text{е}$), крајем XII или најкасније почетком XIII века, убрзо постала једна од основних особина овог нашег старог црквеног и књижевног језика а која га је одликовала до краја његове употребе у српској средини, што значи, како смо већ рекли, негде до половине XVIII века. Почетном стабилизовању те црте, екавизма, у српскословенском језику допринело је, несумњиво, српско екавско народно говорно подручје на којем се својим већим делом простирала немањихка држава у времену када се остали рефлекси старог вокала "јат" (икавски и (и)јекавски) још нису били развили у народним говорима. А када су се касније ови рефлекси "јата" остварили у одговарајућим нашим народним говорима (икавски током XIII и (и)јекавски током XIV века), они — ако се ради о православном (и)јекавском зетском и источнохерцеговачком дијалекатском подручју — нису могли у л а з и т и у српскословенски нити овде постати нормативни јер је то место у овом нашем црквеном и књижевном језику тада већ увелико чврсто заузимао ранији екавизам који је постајао и постао део норме српскословенског језика. Ради се о сасвим одређеној структуралној особини (о екавизму) вокалског система српскословенског језика, која је била једна од његових типичних карактеристика и која се, по правилу, у овом ц р к в е н о м и к њ и ж е в н о м ј е з и к у није смела свесно и намерно мењати од стране појединаца. Ако је, међутим, ипак понекад и долазило до прекорачења и искакања из ове норме, то су били усамљени, периферијски случајеви који се никако не могу сматрати одликом српскословенског језика.

Немењању српскословенског екавизма (а и других његових основних црта), као црквенојезичке и књижевнојезичке особине, доприносио је, пре свега, наддијалекатски карактер српскословенског језика у целини, односно његова општа употреба на одређеном територијалном и говорном подручју, што је обезбеђивало јединствено црквено устројство на том истом подручју а које је за себе подразумевало унифициран (у највећој мери) сам црквени и књижевни језик. Захваљујући овом што је речено, српскословенски екавизам остао је непромењен и на зетском дијалекатском подручју (као, уосталом, и на источно-

херцеговачком). Тај црквенојезички и књижевнојезички екавизам није зависио од, евентуално, друкчијег стања на терену поменутог (и другог) дијалекта, тако да његова употреба није долазила у питање, што значи да су на овом плану могле паралелно егзистирати поједине фонетске (не фонолошке!) разлике српскословенског, с једне, и зетских говора, с друге стране. То није ништа необично за један црквени (и књижевни) језик, јер су сасвим могуће, разумљиве и објашњиве разне фонетске (не фонолошке!) разлике које могу постојати између народног језика, дијалекта, на једном подручју и црквеног (и књижевног) језика на том истом подручју.

У време појаве наших првих штампаних књига у штампарији Ђурђа Црнојевића крајем XV века српскословенски језик је дотле већ више векова био екавски у пуној мери. А сами ствараоци ових наших првих штампаних књига, њихови писари или њихови састављачи (од разних тада насталих или старијих предложака) могли су дијалекатски бити пореклом из зетских говора, али то уопште није значило да ће њихове поједине локалне језичке црте аутоматски и обавезно ући и у њихов црквени и књижевни језик, односно у богослужбене текстове књига које они припремају и објављују у штампарији Ђурђа Црнојевића. Тај језик, српскословенски, на којем су те књиге написане, састављене и штампане, одликовао се у највећој мери својом аутономијом коју му је обезбеђивала црквенојезичка и књижевнојезичка функција, као и строга норма у коју је спадао и поменути екавизам, а коју, како смо рекли, појединац није могао ни потпуно ни делимично мењати. Тадашње црквено лице, екавац или (и)јекавац по својој дијалекатској припадности, морало се придржавати те црквенојезичке (и књижевнојезичке) норме у овом случају екавизма српскословенског језика. А то значи да је то црквено лице крајем XV века у овом правцу морало поступати, у принципу, исто онако као што такво лице и данас поступа. Конкретну потврду за то пружа нам ситуација у овом погледу у нашем данашњем црквеном језику на простору под јурисдикцијом Српске православне цркве: овај језик се данас употребљава с н о р м и р а н и м ј е к а в и з м о м рускословенског порекла. У складу с том нормом наши црквени људи, при службеној употреби данашњег црквеног језика, примере типа: РѢЧЬ, СТѢНА и сл., као и МѢСТВО, ВИДѢВШИ и сл., дужни су све њих изговарати са секвенцом *је*: *рјеч*, *стѣјена* и сл. (а не *ријеч*, *стѣјена* нити *реч*, *стѣјена* и сл.), односно *мјесто*, *видјевши* и сл. (а не *место*, *видевши* и сл.). Овакав изговор нормативан је за све оне који данас службено употребљавају наш црквени језик, без обзира на то да ли је у питању свештено лице које је

по свом дијалекатском пореклу екавац или (и)јекавац и без обзира на то да ли се ради о екавском или (и)јекавском подручју где се у конкретном случају овај црквени језик у читању и појању изговорно реализује.

Оваква разлика, фонетска, између црквеног (и књижевног), с једне, и народног језика, с друге стране, могла се, принципски, огледати, наравно, и у ранијим временима на нашим просторима. То значи да екавизам српскословенског језика није уопште сметао монаху Макарију и његовим сарадницима у штампарији Ђурђа Црнојевића који су, ако претпоставимо да су (и)јекавци по својој дијалекатској припадности, могли без икаквих тешкоћа да штампају књиге с екавским изговором и да при том и не покушавају да ц р к в е н и ј е з и к у тим књигама евентуално (и)јекавизирају. Екавизам црквеног језика тих књига уопште није морао долазити, и није долазио, у некакву зависност према претпостављеном (и)јекавизму народног језика самих стваралаца ових књига у поменутој штампарији (или према зетском говорном подручју), јер се ради, како смо рекли, о два различита језичка нивоа: о црквеном и књижевном, српскословенском, с једне, и о народном, с друге стране, при чему је овај први, као језик култа, обредни и писани али не и разговорни, у највећој мери био изградио своју нормативност.

Поменута паралела, пак, са нашим данашњим црквеним језиком помаже нам, свакако, да боље схватимо однос који је и крајем XV века постојао између ондашњег српског црквеног (и књижевног) и ондашњег народног језика, при чему се црквени језик, употребљавајући се на целокупној територији под управом Српске православне цркве, одликовао екавизмом као својом нормативном цртом, што је у пуној мери нашло одраза, наравно, и у нашим првим штампаним богослужбеним књигама насталим у познатој штампарској радионици зетског господара Ђурђа Црнојевића.

ЛИТЕРАТУРА

Јасмина Грковић-Мејџор, *Језик "Псалтира" из иптамјарије Црнојевића*. - Подгорица (Одбор за обиљежавање 500 година прве штампане ћирилске књиге на словенском југу. Црногорска академија наука и умјетности), 1993.

Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози*. - Београд, 1971, посебно стр. 210.

Петар Ђорђић, *Српословенски језик*. - Нови Сад, 1975, посебно стр. 222.

Вера Јерковић, *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. - Југословенски семинар за стране слависте, Задар (Филозофски факултет. Завод за славистику), 1984, књ. 33-34, 55-66.

Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*. - Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX-2, 1-20.

Александар Младеновић, *Слабеносрпски језик. Сјудује и чланци*. - Нови Сад (Књижевна заједница Новог Сада и Дечје новине из Горњег Милановца), 1989.

Александар Младеновић, *Неке особине језика наших првих иптамјаних књига*. - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1991, књ. XXXIV-1, 71-75.

Александар Младеновић, *О рефлексу полугласника у "Псалтиру с посљедованијем" иптамјаном 1495. године*. - Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1991, књ. XXXIV-2, 93-98 (под насловом *Jedno lingvističko pitanje u "Psaltiru s posledovanijem štampanom 1495. godine"* објављено и у књизи: "Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej". Materiały z sesji, Kraków 7-10 XI 1991, Kraków (Wydział Filologiczny Uniwersitetu Jagiellońskiego. Instytut Filologii Słowiańskiej), 1993, 103-109).

Александар Младеновић, *Прве српске иптамјане књиге - напомена са филолошке стране*. - Српски књижевни гласник, Београд, II/1993, књ. V, бр. 5, 126-129 (објављено и у часопису: Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1993, књ. 15, 33-42).

Александар Младенович

ЭКАВИЗМ НАШИХ СТАРЫХ ПЕЧАТНЫХ КНИГ

Резюме

В настоящем труде автор филологически исследует четыре книги, возникшие в типографии Джурджа Црноевича на конце 15 века: Октоих первогласник /1494/, Пслатьрь с последованием /1495/, Октоих пятигласник /1494-1495/, Молитвенник /Требник/ /1495-1496/. На основании соответствующих примеров из самых этих книг автор утверждает, что язык этих книг отличается экавизмом. Это в соответствии с известным свойством сербской редакции древнесловянского языка, те. сербско-словянского языка, на котором эти книги печатаны и который отличался экавским произношением, как одной из своих типичных черт.

